

Fond za humanitarno pravo

Uvođenje tranzicione pravde na programe dodiplomskih i postdiplomskih studija na univerzitete u Srbiji i drugim post-jugoslovenskim zemljama

U okviru projekta Regionalna škola tranzicione pravde i programa *Obrazovanje za pomirenje* Fond za humanitarno započeo je proces zagovaranja uvođenja tranzicione pravde na univerzitete u regionu.

Tranziciona pravda je disciplina definisana sa ciljem da obuhvati sve one mehanizme koje države, po izlasku iz perioda konflikta ili post-autoritarnih sistema obeleženih masovnim kršenjima ljudskih prava, implementiraju radi priznanja prava žrtava. Ovi mehanizmi obuhvataju niz inicijativa radi utvrđivanja i priznavanja istine o onome što se desilo, utvrđivanja odgovornosti za počinjena zlodela u skladu sa najvišim standardima poštovanja ljudskih prava odgovornih, utvrđivanja nanete štete žrtvama i stvaranje programa reparacija koji obuhvataju kako pravedne materijalne kompenzacije tako i simboličke korake poput izvinjenja i priznanja nanetih patnji, te reformu institucija koje su učestvovala u kršenju ljudskih prava ili su takvu praksu dozvoljavale i tolerisale, kao i usvajanje novih zakona kojima se garantuje neponavljanje zlodela počinjenih u prošlosti.

Tranziciona pravda definisana je kao termin u nameri da se obuhvate svi oni naponi koje je niz zemalja Latinske Amerike, prolazeći kroz period tranzicije od autoritarnih režima ka izgradnji demokratskih društava, implementirao u izgradnje odnosa prema nasleđu masovnih kršenja ljudskih prava. Nakon pada Berlinskog zida i ulaska post-komunističkih država u proces demokratizacije, ovaj termin počinje da se sve šire koristi i u Evropi. Konačno, tranziciona pravda doživljava globalno prepoznavanje mirnom tranzicijom Južnoafričke Republike iz aparthejda u demokratiju. Sredinom 1990-tih godina, kada međunarodna zajednica postaje sve više angažovana u kreiranju globalnih odgovora na strahovite zločine počinjene u ratovima u bivšoj Jugoslaviji, Ruandi, Sijera Leoneu, Istočnom Timoru i Liberiji, ključni predstavnici međunarodne zajednice i međunarodne/međudržavne organizacije sve češće uslovljavaju svoju podršku post-autoritarnim ili post-konfliktnim državama u zavisnosti od toga da li je jedno društvo spremno da se na odgovoran način suoči sa svojom prošlošću. Kako navode Ujedinjenje Nacije, kada se govori o utvrđivanju

Fond za humanitarno pravo

istine i odgovornosti i uspostavljanje procesa pomirenja nakon konflikta ili smene autoritarnog režima, pitanje ne sme da bude *treba* li implementirati mere tranzicione pravde, već *kada* i *kako*.¹

Dugogodišnje iskustvo FHPa u ovoj oblasti pokazalo je da iako region bivše Jugoslavije predstavlja jedan od najznačajnijih slučajeva tranzicione pravde, čija se pozitivna i negativna iskustva izučavaju širom sveta, ne postoji dovoljno razvijena svest o važnosti uspostavljanja ovog procesa koji obuhvata niz mehanizama čija je implementacija preduslov procesa pomirenja.² Tranziciona pravda se u regionu uglavnom posmatra kroz aspekt krivične odgovornosti, dok se ostalim mehanizmima, poput utvrđivanja činjenica, sveobuhvatnih programa reparacija žrtvama kršenja ljudskih prava, reforme institucija koje su učestvovala ili podsticale kršenja ljudskih prava, ili ih nisu kažnjavale i/ili sprečavale i inicijativama za neponavljanje zločina ne pridaje dovoljno pažnje, ni od strane državnih institucija, niti od strane međunarodne zajednice.

Pored toga što se njene mere počinju smatrati obaveznim odgovorom na zločine iz prošlosti, veliki broj zemalja koji se suočava sa ovim izazovima uticao je na prepoznavanje potrebe da tranziciona pravda postane i predmet izučavanja na univerzitetima širom sveta.

Pre svega, dragocena su iskustva post-konfliktnih i post-autoritarnih društava koja su prva prepoznala potrebu unutar svojih društava da pruže akademski odgovor na izazove tranzicione pravde, ali i da direktno utiču na uspeh procesa kroz edukaciju novih generacija. Među njima se izdvajaju dodiplomski i postdiplomski programi ljudskih prava na Univerzitetu u Santjagu (Čile), Institut za tranzicionu pravdu osnovan na Univerzitetu Ulster (Severna Irska) i program Pravda i transformacija na Univerzitetu u Kejp Taunu (Južna Afrika), gde tranziciona pravda predstavlja centralnu temu izučavanja, Svi ovi programi su osnovani vrlo brzo po dolasku na vlast demokratske vlade ili po potpisivanju mirovnog ugovora. Danas značajan broj prestižnih svetskih univerziteta nudi dodiplomske i postdiplomske programe u oblasti tranzicione pravde, ili kao predmet na pravnim fakultetima, fakultetima političkih nauka ili filozofskim fakultetima, a na godišnjem nivou više stotina studenata objavljuje svoje magistarske i doktorske teze u vezi sa određenim aspektima tranzicione pravde. Među njima, značajno mesto zauzimaju teme u vezi sa oružanim sukobima u bivšoj Jugoslaviji, kao i određenim aspektima suočavanja sa prošlošću u postjugoslovenskim zemljama.

¹ Videti: http://www.unrol.org/article.aspx?article_id=29.

² Juan E. Mendez, "Accountability for Past Abuses", Human Rights Quarterly 19 (May 1997).

Fond za humanitarno pravo

Iako je tranziciona pravda poslednjih decenija definisana kao zasebna akademska disciplina koja se izučava na velikom broju univerziteta u inostranstvu, univerziteti u regionu bivše Jugoslavije još uvek ne nude dodiplomske ili post-diplomske programe u ovoj disciplini. Određeni univerziteti i fakulteti nude programe koji obuhvataju neke od aspekata tranzicione pravde, ali se nigde u regionu ona ne proučava kao zasebna disciplina, i pored toga što je primena tranzicione pravde neophodna za proces pomirenja u regionu i izgradnju održivog mira.

U cilju dobijanja preciznijih odgovora o značaju i mogućnostima uvođenja tranzicione pravde u programe visokoškolskih ustanova u regionu, FHP je organizovao ekspertski sastanak sa profesorima, istraživačima i studentima iz Bosne i Hercegovine, Kosova i Srbije. Kao prvi korak organizovano je istraživanje o potrebama uvođenja predmeta tranzicione pravde u kojem su učestvovali profesori univerziteta iz ovih zemalja, kao i stručni saradnici i naučni radnici koji se u svom istraživanju bave temama tranzicione pravde i problemima postkonfliktnih društava u zemljama Balkana. Na osnovu dobijenih rezultata, kao i na osnovu evaluacija studenata koji su pohađali trogodišnji program Regionalne škole tranzicione pravde, načinjena je analiza sadašnjeg stanja kada je reč o prisutnosti tranzicione pravde i srodnih tema u obrazovnim programima univerziteta u regionu.

Iskustva iz akademije u BiH, na Kosovu i u Srbiji

Na nekim univerzitetima u Bosni i Hercegovini, neke od tema iz oblasti tranzicione pravde proučavaju se u sklopu više drugih predmeta i disciplina, na pravnim fakultetima i fakultetima humanističkih nauka. Tako se na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu ova tema obrađuje u okviru predmeta Međunarodno humanitarno pravo. U Srbiji se teme relevantne za pitanje uspostavljanja tranzicione pravde izučavaju u okviru predmeta Međunarodno javno pravo i master programu Ljudska prava na Pravnom fakultetu Univerziteta Union, kao i u okviru predmeta Međunarodno krivično pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, kao i na većem broju predmeta dodiplomskim i postdiplomskim studija na Fakultetu političkih nauka i Filozofskom fakultetu. Na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, u okviru predmeta Novinarstvo i politika, kao i na predmetu Izveštavanje o drugom, postoje elementi tranzicione pravde unutar kurikuluma. Neke komponente tranzicione pravde se izučavaju i unutar nekih predmeta na Pravnom fakultetu i Filozofskom fakultetu Univerziteta u Prištini, ali ne postoji

Fond za humanitarno pravo

koherentan program izučavanja tranzicione pravde. Kao i u Bosni i Hercegovini, ni u Srbiji ni na Kosovu tranziciona pravda ne postoji kao poseban predmet ili program na fakultetima, iako .

Prema upitnicima dobijenim od profesora zaposlenih na visokoškolskim ustanovama u Srbiji, Kosovu i u BiH, nepodeljen je stav da bi tranziciona pravda trebalo da bude predmet nastavnog procesa i izučavanja jer obuhvata ne samo važne pravne i istorijske teme, već je i jedno od ključnih pitanja etike i zaštite javnog interesa. Opšti stav i preporuka je da bi uvođenje tranzicione pravde, bilo kao posebnog predmeta ili kao posebne teme u okviru jednog predmeta, doprinelo ne samo podizanju kvaliteta nastave na viši nivo, već i promeni političkog i javnog diskursa, procesu pomirenja i demokratizaciji društva.

Kao glavnu i dugoročnu ulogu i cilj ovog programa, profesori iz ove tri zemlje naveli su postepeno poništavanje jednog načina mišljenja koji bi se mogao okarakterisati kao svođenje na nacionalnu martirologiju i/ili upadanje u začarani krug unutar nacionalnih optuživanja (pre svega, dominantne društvene diskusije na temu broja “naših” ili “njihovih” žrtava, koje su grupe više propatile, da li je govor o žrtvama koje su pale od “naše” ruke automatski sumnjiv i antipatriotski diskurs, itd), uz konstataciju da su se dosad rasprave na tu temu u regionu prečesto svodile upravo na ove kvaziargumente.

Takođe, većina profesora koji su učestvovali u ovom istraživanju smatraju da bi bilo najbolje kada bi tranziciona pravda bila uvedena kao sveobuhvatan i poseban program u okviru interdisciplinarnih, dodiplomskih ili postdiplomskih studija. Manji broj ispitanih smatra da bi ovaj program bio korisniji na osnovnim studijama, zbog stava da je od ogromne važnosti da se mladi ljudi što ranije upoznaju sa ovim temama i angažuju u diskusijama na ove teme. Tranziciona pravda kao tema u okviru jednog predmeta (poput studija prevencije konflikta ili mirovnih studija) viđena je uglavnom kao prelazno rešenje, ili kao dodatni program u okviru programa na fakultetima humanističkih nauka.

Fond za humanitarno pravo

Neformalno obrazovanje i odnos formalnog i neformalnog obrazovanja o tranzicionoj pravdi

O stvarnoj potrebi za izučavanjem tranzicione pravde svedoče i uspešno sprovedeni programi neformalnog obrazovanja koji postoje na Kosovu, u Srbiji i BiH. U ovim zemljama postoje ili su se sprovodili, niz neformalnih programa za studente različitog uzrasta koji obuhvataju ove teme: od Međunarodnog letnjeg univerziteta na Prištinskom univerzitetu i Programa mirovnih studija i post-konfliktnog razvoja na Američkom univerzitetu Kosovo, preko Međunarodne letnje škole Sarajevo i različitih programa u organizaciji Caritasa, sve do obrazovnih programa Helsinškog odbora za ljudska prava u Republici Srpskoj. Nekoliko godina sprovedena je i Škola nove politike koju je organizovala nevladina organizacija Inicijativa mladih za ljudska prava u Srbiji. Helsinški komitet za ljudska prava u okviru svojih edukacija takođe obrađuje ove teme. Pored toga, neke od tema se izučavaju na Školi za branitelje ljudskih prava u organizaciji švedske organizacije Civil Rights Defenders. Takođe se organizuje i Međunarodna letnja škola komparativnih studija konflikta Fakulteta za medije i komunikaciju, a u poslednjih nekoliko godina su aktuelni i regionalni i nacionalni programi Fonda za humanitarno pravo u Srbiji, Udruženja Pravnika iz Sarajeva i Fonda za humanitarno pravo Kosovo.

Nastali zato što je uočena potreba da se društvu u zemljama regiona, a naročito mladima, pruži mogućnost da se bliže upoznaju sa ovim temama, ovi programi su od strane ispitanih ocenjeni kao neophodni radi popunjavanja nedostataka u programima na univerzitetima. Kraći intenzivni kursevi, osmišljeni prema specifičnom obrazovnom profilu učesnika, posebna su obeležja ovih programa i čine ih neophodnim, čak i u slučaju da tranziciona pravda bude uvedena kao program na visokoškolske ustanove. Posebni značaj ovih programa je u njihovom regionalnom pristupu i mogućnosti studijskih poseta mestima stradanja. Mogućnosti regionalne razmene, odnosno zajedničkog učešća studenata iz post-jugoslovenskih zemalja, zajedničke diskusije i razmene mišljenja, predstavljaju jedinstven način da se njihovo znanje o ovim temama upotpuni a uvreženi stavovi uporede i koriguju. Pored toga, studijske posete poput poseta mestima stradanja i studijske prakse poput programa stažiranja koji je Inicijativa mladih za ljudska prava organizovala u MKSJ, naročito su značajne u pogledu sticanja znanja koja su često nedostupna u okviru formalnih programa.

Fond za humanitarno pravo

Uloga studenata

Profesori koji su učestvovali u ispitivanju nisu mogli sa sigurnošću da daju odgovor na pitanje koliko je studenata zainteresovano za teme suočavanja sa prošlošću. Opšti utisak je da taj broj nije veliki. Čak i kada se ima utisak da je interesovanje studenata veliko, sasvim je moguće da je to zbog prirode interesovanja samih profesora i činjenice da se u okruženju u kojem komuniciraju i rade nalaze uglavnom osobe sa interesovanjima sličnim njihovim, a da je zapravo njihov broj statistički zanemarljiv. To ne znači da to ne bi moglo i trebalo da se promeni, pre svega uvođenjem obaveznih programa tranzicione pravde.

Sa druge strane, primetan je porast interesovanja za programe neformalnog obrazovanja iz oblasti tranzicione pravde, koji je iz godine u godinu sve veći, što govori ne samo o povećanju informisanosti među studentima nego i o postojanju interesovanja koje se povećava sa vremenskom distancom od događaja koji su doveli do oružanog sukoba i raspada Jugoslavije.

Prema odgovorima ispitanih profesora, uloga studenata i uopšte mladih generacija okarakterisana je kao presudna. Njima je potrebno ostaviti u nasleđe razrađen mehanizam kako se suočiti sa prošlošću, da bi se izbeglo ponavljanje nacionalističkog narativa i time svaka budućnost na ovim prostorima učinila neizvesnom. Takođe, od novih generacija se očekuje da postanu resursni izvor iz kojeg bi se profilirali kadrovi koji bi bili spremni da učestvuju u aktivnostima građanskog društva, a kao budući donosioci odluka dođu u priliku da učvrste ciljeve i procese evropskih integracija u regionu, a posebno procese pomirenja nakon oružanog sukoba. Za sada, njihovo učešće je zanemarljivo, i to prema mišljenju većine ispitanih profesora upravo jeste ono što treba da se promeni i u čemu je uloga univerziteta presudna.

Važno je naglasiti da se mišljenja profesora i studenata po ovom pitanju uglavnom podudaraju. Studenti su takođe ocenili ovu vrstu obrazovanja kao veoma korisnu i primenljivu za sopstveni budući rad, bilo da je u pitanju akademsko usavršavanje ili buduće profesionalno usmerenje. Moralni razlozi takođe zauzimaju značajno mesto u odgovorima studenata o važnosti ovog programa (posvećenost utvrđivanju i promociji istine o ratnim zločinima, pravdi za žrtve ali i pravednom odnosu prema odgovornima, pomirenje, unapređenje društva, borba protiv stereotipa, razvoj empatije prema stradalima i članovima njihovih porodica i drugo), a ulogu mladih generacija u procesu pomirenja vide kao izuzetno važnu za uspeh ovog procesa.

Fond za humanitarno pravo

Analiza problema i preporuke

Uvođenje programa tranzicione pravde na univerzitete u regionu neophodno je radi pripreme budućih donosioca odluka i novih generacija za aktivniju ulogu u procesima promene političkog i javnog diskursa, pomirenja i demokratizacije društva.

Učesnici ekspertske konferencije imali su nepodeljen stav kada je reč o potrebi uvođenja tranzicione pravde kao programa na visokoškolske ustanove, ne samo zato što ona obuhvata važne pravne i istorijske teme, već je i jedno od ključnih pitanja etike i zaštite javnog interesa. Opšti stav je da bi uvođenje tranzicione pravde, bilo kao posebnog programa, predmeta unutar programa ili kao posebne teme u okviru jednog predmeta, doprinelo ne samo podizanju kvaliteta nastave na viši nivo, već i promeni političkog i javnog diskursa, procesu pomirenja i demokratizaciji društva.

U uvođenju tranzicione pravde na visokoškolske ustanove, neophodno je teoriju tranzicione pravde prilagoditi lokalnom kontekstu.

U okviru opštih postavki o tranzicionoj pravdi, istorijatu i karakteristikama, naglašena je neophodnost prilagođavanja teorije lokalnom kontekstu. Dosadašnja teorijska saznanja o tranzicionoj pravdi, kao oblašću koja se kontinuirano razvija i upoznavanje sa uspešnim i manje uspešnim mehanizmima korisna su samo ukoliko su upotpunjena pružanjem pravog uvida u lokalni kontekst i potrebe svakog postkonfliktnog društva ponaosob. Budući da je tranziciona pravda disciplina nastala iz potreba postkonfliktnih društava da prevaziđu probleme u periodu tranzicije ka demokratskom društvu i uspostavljanju trajnog mira, u zavisnosti od potreba svakog društva ponaosob ova disciplina može imati i implementirati različite mehanizme i u različitom odnosu.

Programi tranzicione pravde na univerzitetima u regionu treba da budu rezultat saradnje fakulteta iz više država i da u značajnoj meri imaju regionalni karakter, ali uzimajući u obzir dominantna pitanja tranzicione pravde za svako društvo ponaosob

Konflikt u bivšoj Jugoslaviji, iako nije bio jednak u svim bivšim republikama ni po trajanju ni po intenzitetu, pa ni po traumi koju je ostavio na društvo, doneo je problematičnu i mukotrpnu tranziciju u svim zemljama nastalim na teritoriji bivše SFRJ. Svaka od država formiranih od nekadašnjih bivših republika danas se bori se sa gotovo istovetnim izazovima, karakterističnim za

Fond za humanitarno pravo

većinu postkonfliktnih društava. Kao najvažniji među njima definisani su nedostatak političke volje, opšta politička nepismenost, mediji koji nisu dorasli pravom demokratskom društvu, nespремnost akademske zajednice da se suprotstavi dominantnom političkom narativu i zvanični obrazovni sistem koji prati politički realitet.

Budući da tranziciona pravda ne predstavlja prioritet vladama država nastalim na teritoriji bivše Jugoslavije, akademska zajednica mora intenzivirati saradnju sa organizacijama civilnog društva koje zagovaraju suočavanje sa prošlošću kroz saradnju na projektima formalnog i neformalnog obrazovanja

Deo javnosti koji je spreman da se suoči sa svojom skorom prošlošću i koji se suprotstavlja ovim izazovima još uvek je politički marginalizovan u svakoj od država, i niti u jednoj nije postigao dominantni diskurs. Sa druge strane, iako marginalizovane, organizacije civilnog društva koje se bave suočavanjem sa prošlošću do sada su preduzele značajne korake u osnaživanju i edukaciji mladih u oblasti tranzicione pravde i mehanizama za suočavanje sa prošlošću. Akademska zajednica treba da proširi svoju saradnju sa organizacijama civilnog društva prvenstveno u okviru neformalnih programa obrazovanja, što podrazumeva aktivnije učešće univerzitetskih predavača na ovim programima. Pored toga, akademska zajednica treba da aktivnije uključuje predstavnike civilnog društva na univerzitetske programe koji obrađuju neke od tema tranzicione pravde.

Tranziciona pravda, kao tema koja narušava dominantni politički narativ o zločinima i žrtvama treba u početku da bude obavezni deo drugih predmeta, da bi stvorio prostor i vreme za kreiranje posebnog programa

Nasuprot mišljenju unutar same akademske zajednice o samoj sebi kao o subverzivnom elementu u društvu koje podstiče kritičko mišljenje, autonomiju, pluralizam mišljenja, itd, to uglavnom nije tačno, već se obrazovanje u našim društvima uglavnom percipira mnogo češće kao činilac konzerviranja postojećeg stanja. Kako su nedostaci obrazovnog programa neraskidivo povezani sa nedostacima u političkoj sferi i društvu uopšte, nepovoljna politička klima u svim državama regiona predstavlja jedan od najvažnijih uzroka lošeg stanja u akademskoj zajednici što se tiče tranzicione pravde. U njima se odnos prema prošlosti u okviru političke agende svodi na nacionalnu martirologiju i/ili upadanje u začarani krug unutarnacionalnih optuživanja (pre svega, dominantne društvene diskusije na temu broja “naših” ili “njihovih” žrtava), koje su grupe više propatile, da li je govor o žrtvama koje su pale od “naše” ruke automatski sumnjiv i antipatriotski diskurs. Većina

Fond za humanitarno pravo

učesnika prepoznala je mogućnost pozivanja na autonomiju u akademskom obrazovanju kao prednost koju treba iskoristiti u budućem procesu uvođenja tranzicione pravde u obrazovanje. S obzirom da je proces kreiranja posebnog programa ozbiljan poduhvat koji zahteva duži rok realizacije, opšta preporuka je da bi trebalo iskoristiti tu mogućnost i započeti sa uključivanjem tranzicione pravde na fakultete, i to za početak kao temu u okviru drugih predmeta. Ovakav prelazni period bio bi koristan i zbog toga što mnogi profesori nisu upoznati sa pojmovima tranzicione pravde ili su upoznati vrlo površno, ali i zbog toga što je u ovom trenutku nemoguće utvrditi kolika je stvarna zainteresovanost studenata za ove teme.

Predmeti/programi tranzicione pravde moraju imati rodni pristup

Polazeći od teze da su nacija i nacionalizmi pojmovi koji u se u svojoj suštini oslanjaju na patrijarhalni, muški koncept, čitava inicijativa treba da ima i rodni pristup. Tranziciona pravda je posebno pogodna i značajna jer kao disciplina preispituje koncepte koji su prouzrokovali sukobe, što se u kontekstu bivše Jugoslavije najčešće dovodi u vezu sa nacionalističkom ideologijom koja je prouzrokovala ratne zločine i masovna kršenja ljudskih prava. Pored toga, iako su neka od pitanja u vezi sa žrtvama otvorena u društvima stvorenim na teritoriji bivše Jugoslavije, pitanje seksualnog nasilja unutar konteksta oružanih sukoba je pitanje kojem se ne pridaje velika pažnja na ovim prostorima. Samim tim, pitanja koja se tiču pre svega oblasti tranzicione pravde koja su direktno povezana sa žrtvama ili njihova elementarna prava imaju u centru pažnje, poput memorijalizacije, komemoracije, žrtvovanja i sećanja bila bi potpunije sagledana ako bi se uključila rodna perspektiva. Pored toga, rodna perspektiva ovih programa bi omogućila senzibilizaciju novih generacija u odnosu na žrtve seksualnog nasilja i omogućila otvaranje diskusije o ovim temama unutar duboko patrijarhalnih društava.

